7E SERIE APRIL 1928 No. 79
VRIJ-RELIGIEUSE TOESPRAKEN
VERSCHIJNEN MAANDELIJKS
ABONNEMENTSPRIJS: f 1.80 PER JAAR

DE DIEPERE GRONDSLAG VAN HET HUMANITAIRE ONDERWIJS IN NEDERLAND

TOESPRAAK GEHOUDEN OP EEN OUDERAVOND
VAN DE HUMANITAIRE SCHOOL TE LAREN
OP 4 APRIL 1928 DOOR

A. R. DE JONG.

ADRES VAN ADMINISTRATIE EN UITGEVERIJ
ME J. A. VAN DER HEIDE, GR. FLORISLAAN 7,
BUSSUM — GIRO 62078. — PRIJS 15 CT. —

DE DIEPERE GRONDSLAG VAN HET HUMANITAIRE ONDERWIJS IN NEDERLAND.[1])

„Wij leven in een tijd, dat door steeds meerderen beseft wordt, hoe het onderwijs in het algemeen een zoodanige omwenteling heeft te ondergaan, dat het zich gaat aanpassen aan de geestelijke ontwikkeling, die zich thans allerwege op het volle levensgebied op onmiskenbare wijze voordoet."

Zoo kon men jaren geleden lezen in een prospectus van een der scholen voor humanitair onderwijs in Nederland. In deze woorden wordt gezinspeeld op de noodzakelijkheid om bij de opvoeding onzer kinderen den nadruk minder dan tot nu toe het geval was, op het *leeren*, doch meer op het *leven* te gaan leggen.

In onze dagen zijn wij met het onderwijs beland in de drilschool, die klaar maakt voor de maatschappelijke baantjes, en die het kind als aankomend mensch, met in zich de kansen voor een veel ruimere ontwikkeling, grootendeels verwaarloost. Gelukkig kwam er op dit gebied kentering; ik behoef u maar te herinneren aan Jan Ligthart. Voorshands bleef de verandering echter beperkt binnen de grenzen van de bestaande schoolvormen.

Bijzondere pogingen die geheel op zichzelf stonden waren en zijn in Nederland nog steeds zeer schaarsch. Gij moet goed begrijpen dat ik nu niet het oog heb op een nieuwe opvoedings-*methode* allereerst. Ongetwijfeld gaan de nieuwere methoden — b.v. die van Montessori — van een veel zuiverder beschouwing

[1]) Toespraak gehouden op een ouderavond van de Humanitaire School te Laren op 4 April 1928.

van het kind uit, dan de oude. Men ziet het kind als groeiend *mensch* en acht zich geroepen het een volledige ontwikkelingsmogelijkheid te geven. En dit vooral langs den weg van een zoo veel mogelijk vrije aanaanwending van zijn vermogens. Maar met dit al is het een bepaalde methode, die ongetwijfeld een groote beteekenis kan hebben voor de ontwikkeling van een vrijere menschheid, en als zoodanig toegepast kan worden op een moderne school, doch die ook min of meer kan worden aanvaard op scholen met een dogmatischen grondslag en die zelfs de bescherming kan genieten van Mussolini.
Ik heb het nu echter niet over een *methode* maar over een geheel nieuw *element* in het onderwijs, n.l. de overtuiging dat de school, omdat zij een opvoedingsinstituut is voor het leven, moet staan op humanitairen grondslag.
Er zijn in Nederland maar twee voorbeelden aan te wijzen van pogingen om op dezen grondslag een school op te bouwen: de Humanitaire school te Laren — binnen wier muren wij hier samen zijn — en de Engendaal-school te Soest. De eerste werd geopend in 1903, de laatste in 1913.
Beide scholen bedoelen pionierswerk te verrichten. Stichters en leiders hebben steeds de uitzonderlijke positie als iets beschouwd dat zoo spoedig mogelijk moet verdwijnen, omdat zij overtuigd zijn dat het humanitaire onderwijs „het" onderwijs van de toekomst gaat worden, omdat het opbloeit uit de historische ontwikkeling van het leven der menschheid. „Zal het goed gaan, heette het dan ook, dan dienen deze bijzondere inrichtingen, alleen uit den nood der omstandigheden ontstaan, de vóór-ontwikkeling in te houden van wat na verloop van jaren de openbare, d.w.z. de algemeene volksschool zal moeten worden".
De stichters van deze scholen, welke overigens geheel onafhankelijk van elkander arbeiden, hebben in een nauwe verbinding gestaan met de in 1900 gestichte vereeniging „Internationale Broederschap" (I.B.), die

zich ten doel stelt „zoowel onder haar leden als in het algemeen een religieuse gezindheid en een wil tot daadwerkelijke broederschap te bevorderen". Deze vereeniging was geboren uit „een drang naar sociale rechtvaardigheid. Zij stichtte in Blaricum een kolonie. En hoewel deze later moest worden opgeheven, bestaat de I.B. nog altijd. Het is niet moeilijk in de wordingsgeschiedenis van beide scholen haar oorsprong terug te vinden. De Humanitaire staat nog rechtstreeks met de I.B. in verband en is op het oogenblik haar voornaamste tak van arbeid, hoewel de broederschap steeds open blijft voor een breederen uitbouw. De Engendaalschool dankt haar ontstaan aan de stichting „Chreestarchia", een genootschap voor algemeene levensverrijking. (Het woord beteekent: de heerschappij van wat goed en schoon is). Zij bedoelt: „opvoeding en onderwijs, die de geheele persoonlijkheid tot haar recht doen komen".
Uit een en ander blijkt dus dat het humanitaire onderwijs sociale rechtvaardigheid voor het kind wil. Het kind heeft recht op de beste kansen om zijn individueelen aanleg te ontwikkelen.
Dit beteekende al dadelijk dat de finantieele positie der ouders niet van invloed mag zijn bij het nemen van een besluit om de kinderen al of niet naar deze scholen te zenden. Hoe duur dit onderwijs ook zal blijken te zijn, en hoeveel er bij de tegenwoordige rijkssubsidie ook moet worden bijgepast, nooit mag een kind worden afgewezen omdat de ouders niet betalen kunnen.
Verder hebben de leiders er steeds angstvallig voor gewaakt dat de scholen geen standenscholen zouden worden.
Nauw verband houdt hiermee dat wij onder ons eigenlijk geen schoolhoofd kennen. De onderwijskrachten voelen zich gelijkwaardig. Meer en minder kan onder hen niet bestaan.
Voor het kind komt de sociale rechtvaardigheid nu neer op twee punten: Ten eerste, en vóór alles, op een gunstige

sfeer; en ten tweede op de beste bij het voorgestelde doel aansluitende onderwijs-methode.
In de sfeer waarbinnen het kind wordt opgenomen moet zich de humanitaire gezindheid van onderwijskrachten en bestuurders uitdrukken; niet geforceerd doch vanzelf. Humanitair is afgeleid van 't latijnsche humanitas, wat menschheid en menschelijkheid beteekent. Wij bedoelen hiermede dat bij alles wat wij pogen tot stand te brengen de ontwikkeling van waarachtige menschelijkheid wordt bedoeld. Het kind is ons geen rekruut, dien wij wenschen te drillen en de onderwijzers zijn geen pompmachines om de kinderen vol te pompen met noodige en onnoodige parate kennis. Evenmin als wij van de ouders, die ons hun kinderen toevertrouwen, verwachten dat zij zich voelen als heer en gebieder over hun kroost. Wij zijn kleine en groote menschen met elkaar en wij erkennen elkanders rechten. Meer dan opvoeders die het weten en kinderen die zich aan ons hebben te onderwerpen, voelen wij ons als kameraden die elkander hebben op te voeden. Waarbij dan de ouderen hun ervaring en kennis ten dienste stellen van wie nog vóór het leven staan; terwijl de jeugd ons ouderen steunt en sterkt door haar blijde levenslust en naïeve wijsheid.
Maar dit humaniteitsbeginsel bedoelt een nog ruimer verband. Elbrink omschreef het goed toen hij bij het overlijden van prof. van Rees, die bijna vijf en twintig jaren lang de stuwende kracht van de Humanitaire School was, diens opvattingen omtrent het karakter van het onderwijs weergaf: „Saamhoorigheid, solidariteit met alle levende wezens, in de eerste plaats met den mensch, die in deze wereld van harteloosheid en onrecht wordt gekrenkt en vernederd; maar ze hielden ook in: eerbied voor de rechten van het dier, dat nog steeds gedwongen zijn leven moet offeren voor de willekeur en den waan van den egoïstischen mensch".
Zulk een sfeer is een sfeer van vrijheid. Van drillen en ouderwetsch straffen kan geen sprake zijn. Dwang dient zooveel mogelijk te worden vermeden. En er

wordt hiernaar ernstig gestreefd. Dwang is een bewijs van de zwakheid van den opvoeder. Wij kunnen de glorie van den ouderwetschen vader die met zulk een voldoening kan verzekeren „dat hij de kinderen maar behoeft aan te kijken om ze te doen zwijgen of gehoorzamen" niet meer waardeeren. Evenmin als een klas waar alle kinderen onbewegelijk zitten en stil als muisjes zijn onder den ban van den onderwijzer.
Toch weet gij allen wel, hoe moeilijk het is aan de oude paedagogische opvattingen af te sterven. Wij hebben zelf nog zooveel van het oude in ons. En de kinderen staan nog bloot aan andere invloeden dan alleen aan die bij ons thuis, waar wij — zoo hoop ik althans — ons ook oefenen om een zoo zuiver mogelijke sfeer van vrijheid en ongedwongenheid te scheppen. Daarom komen wij er niet alleen met een goeden wil. Als wij ons maar blijven geneeren voor onszelf, wanneer wij soms nog eens den vertoornden rechter of den onverbiddelijken gebieder uithangen. Hoeveel schooner is het voldoen aan een verzoek, uit vrijen wil en sympathie dan het slaafs gehoorzamen aan iemand die zich als de sterkere en de autoriteit doet gelden. Tusschen deze uitersten beweegt zich de sfeer van de klas. De vraag is niet allereerst hoeveel er reeds bereikt is, maar of er ernstig gestreefd wordt in de richting van de vrijheid.
In dit verband is het u nu ook wel duidelijk waarom er bij ons geen cijfer-rapporten worden gegeven. Ik weet wel dat er nog onder u zijn „die graag cijfers zouden zien". Maar herinner u uit uw eigen jongen tijd eens hoe wij niet anders deden dan voor een cijfer werken? Hoe tyranniseerde dat cijfer ons. Hoe werd alle aandacht van het werk afgetrokken naar het rapport. Welk een fatale eerzucht werd er opgewekt. Doe die cijferrapporten weg en hoeveel angsten en onnatuurlijke spanningen, die het kinderleven zoo kunnen vergallen en het reeds zoo jong vertrouwd maken met het onteerende konkurrentie-systeem der groote menschen, worden niet uitgeschakeld.

Maar vrijheid is alleen mogelijk uit de liefde. Wie vrij wil zijn en anderen vrij wil laten en tot vrijheid opvoeden, begrijpe wel dat dwang van welke soort ook, de vrijheid bant. Toch zal hij toegeven dat het leven zonder gebondenheid niet kan bestaan. Vrijheid is geen losbandigheid, vrijheid is gehoorzamen zonder vrees aan den diepsten levensdrang in ons, bewust of onbewust. Zooals de rechtgeaarde vader niet meer vraagt of hij tegenover zijn kind zijn ouderlijkgezag wel vermag te handhaven, doch zich verheugt als zijn kind groeit in waarheidsliefde en zuivere gezindheid, zoo vraagt de rechtgeaarde onderwijzer niet meer: word ik wel gehoorzaamd? ziet mijn klas er uit zooals ik mij die wensch? doch alleen: maken mijn leerlingen vorderingen in levenswijsheid en levensliefde en oefenen zij zich voldoende in die praktische kennis zonder welke zij onhandig en ongewend in het leven zouden staan? En diezelfde onderwijzer zal wat dit laatste betreft niet al te ongerust zijn, want het kinderleven vraagt zelf om ontwikkeling van zijn vermogens en oefent zich spontaan. Wat doen kleintjes niet een moeite om zichzelf letters te leeren b.v. Welnu, werk dit in de hand, oefen een zachten en vooral stillen drang en bijna altijd zal het kind bereiken wat het kan. De feiten wijzen het uit.

De vrijheid houdt ook orde in, want orde is harmonie. Orde is echter geen militaire kadaver-discipline. Daarom moet orde langs een anderen weg geleerd worden dan op de oude wijze: allemaal stil zitten, rechtop, handjes samen, schriften in de la, één, twee, drie; kijk niet naar die vlieg, jongen, vindt je die zooiets bijzonders? let op wat *ik* je zit te vertellen; van wien is die knikker die daar valt? van jou? straks een kwartier school blijven; waarom lach jij? vindt je jezelf zoo belachelijk? ga maar een poosje in de gang staan, enz. enz.

Orde kan alleen geleerd worden door het aankweeken van een groote liefde voor het Leven. Want in al wat leeft openbaren zich herhaaldelijk een eenheid en een

harmonie die een indruk van orde geven. En die dan ook den mensch tot een innerlijke orde brengen die hem er naar leert streven dat alles wat hij doet in orde is. Het klinkt alles zoo zwaar en beredeneerd en terecht kunt gij mij toevoegen dat de kinderen nog zoo betrekkelijk weinig redeneeren en nog zoo spontaan zijn. Dat is ook zoo. Maar dit redeneeren kunnen *wij* nu voor de kinderen doen. Het zal hun indirekt ten goede komen. Want een opvoeder die het kind ziet als een knop der menschheid, als de schoonste levensbloem, zal met een groote liefde het kind bewust in aanraking brengen met dat Leven waarvan het een produkt is.

Daarom zet het humanitaire onderwijs het aankweeken van liefde voor al het levende, plant, dier en mensch, vooraan op zijn program. Daarom ook komt het er zoozeer op aan wie wijzelf zijn. Niet het ontleden zooals de wetenschap van een vorige eeuw vooral wenschte kan voor ons langer de hoofdzaak zijn. Die wetenschap zocht de veelheid; wij zoeken in de eerste plaats de eenheid. Het is van veel beteekenis wanneer het kind u precies de onderdeelen van een bloem kan opnoemen, maar nog belangrijker is het wanneer dat kind iets gaat voelen voor het zeldzame levenswonder dat zich openbaart in dat stille opbloeien naar de zon, dat naar buiten keeren — zoo maar stil weg — van de in de zaadkorrel verborgen schoonheid. Wij meenen dat een kind daarvan niet alleen intellectueel doch ook geestelijk groeit. Uit dergelijke overwegingen kon dan ook een oud-onderwijzer in het overzicht der leerjaren van 1911—1925 van de Humanitaire School zich aldus uiten: „De grootste waarde heeft zij voor mij nog steeds onder de nederlandsche nieuwere scholen, omdat er in een ethische sfeer gezocht wordt naar wegen om het kind tot zichzelf te brengen, want in de hoogste instantie beteekent dit, dat het kind en daardoor de mensch en de samenleving wordt nader gebracht tot de hoogste Liefdemacht."

In het licht van die universeele liefde worden de gegevens der natuur en der wetenschap door de leerkrachten beschouwd. De maatstaf der menschwaardigheid wordt aangelegd aan de door de geschiedenis geboden leerstof. Wat wil zeggen dat men voor zichzelf andere oordeelen zal vellen dan in de wereld gewoonlijk geveld worden. Denk maar b.v. aan den oorlog. De oude verheerlijking der oorlogshelden blijft achterwege en in de harten der kinderen, straks ook in hun hersenen, dringt iets van die anti-oorlogsgezindheid binnen, die hen later allicht voor oorlogspsychose en geloof in het zwaard-als-laatste-argument zal bewaren. Ook zal naar wij vertrouwen, de geest van onderlinge kameraadschap die wij trachten aan te kweeken, straks uitgroeiën tot een liefde voor de menschheid, die door geen grenzen van land en stand in haar uiting wordt beperkt.
Duidelijk omschreef Felix Ortt het, over de Engendaal-school schrijvend, aldus: „Men heeft gepoogd uit het onderwijs alles te weren, wat kon worden geacht in strijd te zijn met het groote zedelijke beginsel van liefde voor en eenheid met al het levende; en dit niet alleen waar het in het bijzonder de dierenwereld gold, maar evenzeer waar het betrof al die verschijnselen, welke de verhouding van mensch tot mensch onderling betreffen. Al moge 't overbodig zijn nadrukkelijk te vermelden, dat elke, een propagandistisch karakter dragende bespreking natuurlijk zorgvuldig vermeden werd, zoo zal menigeen toch gevoelen dat de geest van naastenliefde, van broederschap van alle menschen, van offervaardigheid voor elkanders bestwil, in één woord de geest van 't stellen van hooge zedelijke eischen aan ons leven, terwille van de gemeenschap, een stempel moet hebben kunnen drukken op het behandelde, zoo vaak verschijnselen als strijd en oorlog, zoo vaak maatschappelijke toestanden, levenswijs, drinkgewoonten in de lessen ter sprake kwamen."
In dit verband wil ik nog even kort op twee dingen

wijzen wier belangrijkheid hier duidelijk in het licht treedt. Allereerst de uiterlijke omgeving. Steeds wordt getracht de klassen tot een gezellig smaakvol verblijf te maken. De waarde van kleur en lijn wordt erkend. Verder wordt een belangrijk deel van den tijd buiten doorgebracht. Eigenlijk zijn de kinderen *altijd* buiten, want de plaats der scholen is uitnemend gekozen en biedt volop gelegenheid om in de natuur te zijn. Gij zult de waarde van dit alles gemakkelijk kunnen beseffen en u met mij verheugen dat wij, ondanks het feit dat wij door den staat zoozeer worden belemmerd, nog zooveel hebben mogen bereiken.
Van nog grooter beteekenis is de eigen levenshouding van hen wien wij onze kinderen gedurende het grootste deel van hun jonge leven toevertrouwen. Bij hun aanstelling is men allereerst uitgegaan van de overweging „dat veelheid van kennis nog wijsheid niet is". Men schatte een „goed" onderwijzer boven een „knap" onderwijzer. Zoo stelde men dan als voorwaarden om aangesteld te kunnen worden, dat een nieuw te benoemen leerkracht vegetariër en geheel-onthouder, anti-militarist en niet-rooker zou zijn. Vanzelfsprekend wordt daarbij verondersteld dat dit alles niet op zichzelf staat, doch voortkomt uit een algemeen-menschelijke en maatschappelijke opvatting, die ik daarbij in algemeenen zin misschien het best kan aanduiden als vrij communistisch of socialistisch. [1]) Een vrije gemeenschap op kameraadschap gegrond veronderstelt een principieel afwijzen van die groote euvelen, die spotten met menschelijkheid en naastenliefde. Overigens werd ieder volkomen vrij gelaten.
Intusschen was de keuze der leerkrachten hierdoor zeer beperkt. Doch hoe moeilijk dikwijls ook, in 't

[1]) Een oud-onderwijzer der Hum. School maakte mij de opmerking, dat vele leerkrachten nooit aan politiek hebben gedaan. Ik gebruik deze woorden ook niet om er politiek in engeren zin mee aan te duiden. Zij worden hier gebruikt — m.i. het eenige juiste — als aanduiding van een levenshouding die diametraal aan die onzer huidige samenleving is tegenovergesteld.

algemeen kunnen wij zeggen dat de sfeer is bewaard gebleven. Niet dus als een uitwendig kenmerk, maar als die uiting van menschelijkheid en liefde, welke neutraliteit op onderwijsgebied niet opvat als een bot zwijgen over de hoogste goederen der menschheid, doch als de vrijheid om op zijn tijd te spreken van al wat de menschheid door alle eeuwen heen het diepst heeft bewogen.
Zoo wordt b.v. bij het geschiedenis-onderwijs vooral nadruk gelegd op de cultureele ontwikkeling van ons geslacht. Terwijl men toch ook weer niet aarzelt de donkere zijden van al het streven der volken naar voren te brengen. Maar dan als voorbeeld hoe het *niet* moet zijn. Niet de mensch die vechtend zichzelf handhaaft, desnoods ten koste van anderen, is de ware held, maar hij, die uit liefde zijn leven voor anderen geeft. Zoo zijn ook de gewone christelijke feestdagen met hun oude symboliek en diep-menschelijken zin, allicht een aanleiding om over hun beteekenis te spreken. En in het Meifeest wordt dan getracht iets van dat alles in nieuwen vorm tot uiting te brengen. Althans op een der scholen is het vanaf het begin in gebruik en is dit Meifeest *de* groote feestdag voor de kinderen. Op een gelukkige ongekunstelde wijze vloeiën hier oude en nieuwe vormen van geestelijk leven en streven samen. Het opwaken van de Natuur blijft immers het groote symbool van het zich steeds hernieuwende Leven, dat in alle tijden en landstreken de menschen heeft getroffen. Door dit feest te herdenken wordt het heele schoolleven door de leiders bewust ingevoegd in het algemeene proces van menschelijke bewustwording, doch tevens in de sfeer waar men streeft naar een maatschappelijke vernieuwing. Een onderwijzeres schrijft: „Wij geloven in de toekomst van een nieuwe wereldorde, waarvan de hoofdtoon broederschap zal zijn en waarin het Lentefeest zal gevierd worden door alle menschenkinderen. Dan zal er geen armoe en rijkdom meer heerschen en ieder mensch zal vreugde vinden in het werk, waarvoor hij staat. En wij hopen dat onze school-

kinderen zullen meehelpen dat Groote Lentefeest van de menschheid te kunnen vieren". Ook hier dus weer een zuiver inzicht en een levend geestelijk besef, doch zonder de engere vormen van politiek of godsdienst. Die vormen moeten de kinderen later zelf vinden, op de scholen tracht men in aanraking te brengen met het Leven, dat de vormen straks moet vullen, opdat het geen *doode* vormen zullen zijn.
Uit een en ander moet u wel duidelijk zijn dat wij hier te maken hebben met een religieus streven. Maar *religieus* en niet in engeren zin godsdienstig. Want dan zouden wij weer in het dogmatische vervallen. Godsdienst is een bepaalde vorm waarin zich het religieuse streven kan uiten, maar waarin het ook wordt vastgelegd en verstart. Godsdienst is *de* dwingende waarheid in vasten vorm. Religie is eerbied voor het Levenswonder en beleving van innerlijken samenhang met ster en dier en mensch, maar vooral met den mensch als onzen gelijke in het vermogen om te denken en te voelen en te willen. Religie is: zich wegens deze verwantschap geroepen te voelen tot verantwoordelijke daden.
De oude statuten van de I.B. en de oudste circulaires van de Engendaalschool trachtten deze gezindheid aan te duiden door te verwijzen naar den evangelischen Jezus. Een groei in hun bewustwording heeft de leiders doen inzien dat ook hier nog een eenzijdigheid school. In de nieuwe formuleeringen is deze vorm gewijzigd. Teeken dat wij nog leven en het gevaar van verstarring pogen te vermijden. Wij zijn dus niet van meening dat wij onze kinderen kritiekloos met alles in aanraking hebben te brengen. Zoo goed als gij het terrein dat uw baby kan bestrijken zuivert van allerlei voorwerpen waarmee hij zichzelf kwaad zou kunnen doen, zoo trachten wij de omgeving der kinderen met overleg te zuiveren van slechte invloeden. Zulke invloeden zijn er toch al genoeg. Wij voelen ons gedrongen de kinderen in de sfeer eener religieuse gezindheid te brengen. En ik maak mij sterk dat gij dit ook begeert. Zoo zullen zij zich

een houding, straks een begrip van ware menschelijkheid eigen maken, en eens in vrijheid hun eigen richting van denken en gelooven en handelen kunnen kiezen.

Wat nu verder de methode betreft, mijn bestek laat niet toe daar thans in den breede op in te gaan. Een paar korte aanduidingen.
Steeds wordt er naar zelfwerkzaamheid der kinderen gestreefd. Dit is de reden waarom zoowel het Dalton-stelsel als de Montessori-methode zoozeer de aandacht van onderwijzers en bestuurders hebben. Het Dalton-stelsel is de poging om binnen het verband der oude onderwijsvormen eenige meerdere vrijheid te geven. Montessori brak met het klassen-systeem en voerde de vrijheid van beweging en zelfontplooiïng veel verder door. Hoewel beide nieuwe richtingen in strikten zin niet gekenmerkt zouden kunnen worden met het woord humanitair en dit ook niet verlangen — zij blijven onderwijs-*methoden* — steekt er toch een veel zuiverder beoordeeling van het kind achter dan bij het oude leer-onderwijs. Vooral bij Montessori worden een individueele vrijheid en een omgeving voor het kind gevraagd, die de zelfontwikkeling wel zeer bevorderen en een eerbied voor de psyche van het kind verraden, die niet ver af is van wat het oudere humanitaire onderwijs een religieuze houding zou noemen. Het is dan ook vanzelfsprekend dat wij trachten de nieuwe ideeën voor het humanitaire onderwijs te benutten. Niet slaafs maar in vrije toepassing. Zoo heel gemakkelijk bouwt men scholen die reeds een verleden achter zich hebben niet om. Maar ernstige pogingen worden gedaan. Vooral omdat doorzien wordt het gevaar van met een nobele gezindheid toch niet op de hoogte van den tijd te blijven.
De resultaten geven stof tot tevredenheid. Bij een enquête onder de kinderen bleek, dat deze de meerdere vrijheid, op een enkele uitzondering na, prettig vinden. De ouders, die dikwijls met de beginselen niet sympathiseeren, doch hun kinderen naar de scholen zenden

omdat ze bekend staan voor goed onderwijs, zijn in 't algemeen voor meerdere vrijheid nog niet te vinden. De sfeer thuis en die op de schoolverschillen gewoonlijk nog wel wat al te veel. Reden om voorzichtig te werk te gaan. Grooter bezwaar is echter dat het klassenstelsel bij Dalton behouden blijft. Het wordt steeds meer als een druk gevoeld en het is geen wonder dat de humanitaire scholen zich ernstig bezig houden met het overwinnen van dit euvel. In elk geval zal op den duur een eenheid van lijn in het onderwijs moeten worden gevonden.
Om de ontwikkeling in evenwicht te houden, wordt veel gedaan aan handenarbeid, teekenen, bezoeken van bedrijven, spel en lichamelijke oefeningen. Ook worden geregeld schoolreisjes georganiseerd. „Hun omgeving leerende kennen in het werk der natuur en der volwassen menschen — schrijft een onderwijzeres der Engendaalschool — zal hun zelf ook ruimschoots gelegenheid gegeven worden aan hun begeerte naar arbeid, voor hun leeftijd geschikt, te voldoen.

Moeilijkheden zijn ons streven niet onthouden. De staat dwong, uit overweging van bezuiniging, tot het vormen van grootere klassen. Het oorspronkelijk aantal van twaalf leerlingen per klas is meer dan verdubbeld. De huidige staat vraagt niet naar goed onderwijs allereerst, hij moet teveel geld overhouden voor oorlogsvoorbereiding, d.i. voor destructieven arbeid. Het is moeilijk daar tegenop te tornen. Verder zweeft boven de scholen steeds het examenspook. Er zijn leerlingen die naar hoogere scholen willen of een diploma verlangen, omdat ze anders in de maatschappij niet terecht kunnen. Het ideaal was: de opvoeding voor het Leven; en nu dreigde toch weer de opleiding voor examens! Op onze Humanitaire School is uitkomst gevonden door een extra klas in te voegen, een schakelklas, waarin na afloop van de gewone zes of negen leerjaren de kinderen bijgewerkt worden voor de gewenschte examens. Zoo zijn leerlingen en onderwijzers

dan gedurende de gewone schooljaren tenminste van *dat* spook bevrijd. Dit stelsel is door de meeste ouders aanvaard, zoodat er bij de invoering slechts weinig kinderen van school zijn genomen.
Nog een moeilijkheid is, dat er met het meerendeel der ouders nog steeds weinig kontakt is te krijgen. Zelf slachtoffers van onze samenleving, voelen de meesten blijkbaar nog niet de verantwoordelijkheid om mee te streven naar een tijd van meerdere vrijheid en meer recht, althans voor hun kinderen. De leerkrachten gevoelen diep het bezwaar de taak, die feitelijk door ouders en onderwijzers samen gedragen moest worden, met enkelen te moeten torsen. Maar geestdrift uit liefde voor het kind geboren, houdt hen staande. Hier moge echter spoedig verandering komen!
Aan buitenlandsche belangstelling heeft het onze scholen niet ontbroken. Dit teeken van meeleven in ons onderwijs is ook daarom van zooveel belang, omdat het aanknoopen van dergelijke banden allicht kan meewerken om internationaal een gezindheid te versterken die zich uit humanitaire overwegingen tegen den oorlog, die ons immers steeds blijft bedreigen, zal verzetten. Het is niet minder dan waanzin, dat men zich ter eene zijde zooveel inspanning getroost om menschen op te voeden voor het leven, terwijl aan de andere zijde alles wordt voorbereid om het resultaat van jaren in bloed en vuil te smoren.
Waar blijft het woord van Kropotkine: „Om te trachten andere, betere menschen te vormen voor de nieuwe maatschappij die berusten zal op de altruïstische idee, voor die samenleving der toekomst die vrij van vooroordeelen, van geldzucht en militarisme, een gemeenschap van oprechte, hulpvaardige en reine menschen zijn zal, moeten we met de kinderen beginnen".